

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ:
**Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa zrównoważonego rozwoju wsi
w skali lokalnej**

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION:
**Multifunctionality of agriculture as the basis for sustainable development
of the rural areas at the local level**

Paweł Malinowski

Katedra Polityki Europejskiej, Finansów Publicznych i Marketingu
Wydział Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie

Promotor: Prof. dr hab. Mieczysław Adamowicz
Recenzenci: Prof. dr hab. Adam Czudec
Prof. dr hab. Marian Podstawka

*Obrona odbyła się dnia 13 grudnia 2011 na Wydziale Nauk Ekonomicznych
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*

Istota problemu badawczego

Rolnictwo tradycyjne postrzegane było poprzez jego funkcje produkcyjne, które zapewniały z jednej strony zaopatrywanie społeczeństwa w żywność i surowce techniczne, z drugiej miejsce pracy i źródło dochodów dla ludności wiejskiej. Wielokierunkowy postęp, jaki dokonał się w rolnictwie zwiększył gwałtownie jego produktywność i spowodował dramatyczne kurczenie się tego działu gospodarki w gospodarce narodowej i gospodarce wiejskiej. Mimo programów interwencji państwa podtrzymującego rozwój rolnictwa, tradycyjne funkcje rolnictwa dalej są ograniczane, rolnicy nie są w stanie wygospodarować zadowalających dochodów a zwolnione z rolnictwa zasoby produkcyjne, zwłaszcza zasoby pracy, nie znajdują ujścia poza obszarami wsi. W tych warunkach zostaje zwrócona uwaga na fakt, że rolnictwo zawsze, a szczególnie w czasach współczesnych, wypełnia wiele innych pozaprodukcyjnych, sprzężonych funkcji, które mają znaczenie społeczne czy też ogólno-gospodarcze, niewymierne w kategoriach rynkowych.

Wielofunkcyjność rolnictwa jest definiowana i interpretowana różnie przez poszczególnych autorów. Zawsze jednak występuje tu element efektu sprzężonego (ubocznego) w postaci produktów i usług o charakterze prywatnym lub publicznym. Zawsze istotną

rolę spełnia dodatkowe zatrudnienie pozarolnicze, a także nierolnicze wykorzystanie ziemi lub majątku produkcyjnego. Obok takich produktów jak dostarczanie przestrzeni rekreacyjnej i usług agroturystycznych, należy wymienić oddziaływanie na środowisko przyrodnicze i krajobraz, zachowanie dziedzictwa historycznego i kulturalnego a nawet bezpieczeństwo żywnościowe. Te dodatkowe funkcje mogą być zarówno pozytywne jak i negatywne jak np. oddziaływanie rolnictwa na środowisko oraz bioróżnorodność. Te pozaprodukcyjne funkcje rolnicze dostrzegane są także coraz bardziej przez decydentów kształtujących politykę rolną, wiejską i znajdują wyraz we wspólnej polityce rolnej i programach jej reformowania.

Cele badawcze

Celem badań jest poznanie i lepsze zrozumienie wielofunkcyjności i jej form, analiza uwarunkowań jej rozwoju oraz skutków dla rolnictwa i lokalnych społeczności wiejskich. Ten ogólnie sformułowany cel może być rozpisany na następujące cele szczegółowe:

Poznanie i interpretacja poszczególnych funkcji na poziomie gospodarstwa rolnego, poziomie rolnictwa i poziomie podstawowej jednostki terytorialnej.

Poznanie organizacji, struktur i form instytucjonalnych służących wdrażaniu koncepcji wielofunkcyjności.

Określenie instrumentów oddziaływania na wielofunkcyjność na szczeblu lokalnym, regionalnym, krajowym i wspólnotowym.

Określenie roli lokalnego samorządu terytorialnego w przyjmowaniu i realizacji wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Określenie ekonomicznych, społecznych i środowiskowych skutków wielofunkcyjności na poziomie indywidualnych podmiotów gospodarczych (gospodarstw domowych, przedsiębiorstw) i na poziomie sektora oraz na poziomie społeczności lokalnych (poziomu dobrobytu oraz rozwoju gmin i powiatów).

Hipotezy badawcze

Gospodarstwo rolne oprócz swoich podstawowych funkcji produkowania żywności spełnia dodatkowo:

Funkcje o charakterze publicznym, niemające charakteru rynkowego - oddziaływanie na środowisko przyrodnicze, krajobraz, naturalne formy biosfery. Jest też czynnikiem kształtowania klimatu społecznego i kulturowego.

Funkcje o charakterze prywatnym, w postaci dodatkowej produkcji nierolniczej, przetworów artykułów rolnych usług produkcyjnych, usług rekreacyjnych i turystycznych i innych, które mogą być istotnym sposobem na lepsze wykorzystanie zasobów (ziemi, pracy, majątku) i podniesienie poziomu dochodów gospodarstw domowych.

Funkcje publiczno-prywatne w postaci udostępniania innym podmiotom gospodarczym zasobów pracy, ziemi i zasobów majątkowych na cele rozwoju lokalnego i regionalnego.

Podstawową formą instytucjonalnego wdrażania pozarolniczych funkcji, zarówno w gospodarstwach rolnych jak i poza tymi gospodarstwami na obszarach wiejskich są gospodarstwa domowe oraz przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe. Skuteczność działań tych podmiotów uzależniona jest od otoczenia ekonomicznego, społecznego i instytucjonalnego.

Ważną rolę w rozpowszechnianiu koncepcji wielofunkcyjności w rolnictwie i na obszarach wiejskich odgrywa wmontowanie tej idei w proces formułowania polityki rolnej i polityki rozwoju wsi oraz polityki regionalnej.

Lokalny samorząd terytorialny, a zwłaszcza samorząd gminny jest predestynowany do podejmowania w ramach obowiązującego prawa i prowadzonej polityki państwa inicjatyw strategicznych i działań na rzecz rozwoju gminy. Przyjęta strategia rozwoju gminy czy powiatu może być ważnym narzędziem pogłębiania wielofunkcyjności.

Podejmowanie dodatkowych form działalności nierolniczej przez gospodarstwa domowe rolników oraz innych przedsiębiorców na obszarach wiejskich przynosi wymierne efekty ekonomiczne i wpływa pozytywnie na dochody gospodarstw domowych i budżety gmin.

Metody pozyskiwania danych

- studia bibliograficzne z zakresu wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa,
- dane Banku Danych Lokalnych GUS,
- dane Powszechnego Spisu Rolnego 2002,
- dane Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Olsztynie,
- akty prawne i dokumenty programowe jednostek samorządu terytorialnego,
- badania empiryczne na podstawie kwestionariuszy ankiet skierowanych do:
 - » gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego,
 - prowadzących wyłącznie działalność rolniczą,
 - gospodarstw wielofunkcyjnych:
 - a. prowadzących działalność rolniczą i dodatkowo pozarolniczą (gospodarczą)
 - b. prowadzących działalność rolniczą i dodatkowo agroturystykę
 - c. prowadzących działalność rolniczą i dodatkowo pozarolniczą (gospodarczą) i agroturystykę
 - » samorządów gminnych.

Metody opracowania danych

- metoda opisowa,
- metoda porównawcza,
- metody wnioskowania logicznego (indukcji, dedukcji i selekcji),
- metody przetwarzania materiału badawczego (analizy i syntezy),
- metoda analizy tabelarycznej i graficznej,
- metody matematyczno-statystyczne:
 - » test niezależności chi-kwadrat,
 - » współczynnik korelacji liniowej Pearsona.

Materiały źródłowe

Badania zostały przeprowadzone 2006 roku w województwie warmińsko-mazurskim w powiecie ostródzkim i dotyczyły gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Badania zostały przeprowadzone w gminach wiejskich: Dąbrówno, Grunwald, Łukta, Małydy, Ostróda oraz w gminach miejsko-wiejskich: Morąg, Miłomłyn, Miłakowo. Dobór próby badawczej był do bórem celowym, dotyczył gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Badaniu poddano gospodarstwa zajmujące się wyłącznie produkcją rolniczą jak również gospodarstwa wielofunkcyjne. W badanej próbie badawczej wyróżniono 2 główne grupy gospodarstw. Przebadanych zostało łącznie 131 gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, z czego:

- 95 prowadziło wyłącznie działalność rolniczą,
- 36 gospodarstw było wielofunkcyjnych:

Tabela 1. Liczba gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego objętych badaniami ankietowym

Nazwa gminy	Wyłącznie działalność rolnicza (gospodarstwa rolnicze)	Prowadzona działalność			Razem wielofunkcyjne	Razem
		Gospodarstwa wielofunkcyjne				
		w tym				
Dodatkowa działalność pozarolnicza	Dodatkowa agroturystyka	Dodatkowa działalność i agroturystyka				
Dąbrówno	9	0	1	2	3	12
Grunwald	9	1	0	0	1	10
Łukta	10	4	4	0	8	18
Małdyty	15	4	1	1	6	21
Miłakowo	17	1	1	0	2	19
Miłomłyn	8	1	0	1	2	10
Morąg	14	5	3	0	8	22
Ostróda w	13	2	3	1	6	19
Razem	95	18	13	5	36	131

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

- » 18 prowadziło działalność rolniczą i dodatkowo pozarolniczą (gospodarczą)
- » 13 prowadziło działalność rolniczą i dodatkowo agroturystykę
- » 5 prowadziło działalność rolniczą i dodatkowo pozarolniczą (gospodarczą) i agroturystykę

W dalszej części badania próbę rozpatrywano już tylko pod kątem gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego: prowadzących wyłącznie działalność rolniczą (naprzemiennie nazywanymi: gospodarstwa rolnicze) oraz gospodarstw wielofunkcyjnych.

Wybrane wyniki badań

Charakterystyka gospodarstw

Analizując powierzchnię badanych gospodarstw można zauważyć, że najmniejsza powierzchnia gospodarstwa zawierała się w przedziale od 1 ha w gospodarstwach wielofunkcyjnych do 2 ha w gospodarstwach prowadzących wyłącznie działalność rolniczą. Natomiast największa wahała się od 200 ha w gospodarstwach wielofunkcyjnych do 260 ha w gospodarstwach rolniczych. Średnia powierzchnia badanych gospodarstw kształtowała się na poziomie około 39 ha w gospodarstwach rolniczych oraz około 42 ha w gospodarstwach wielofunkcyjnych.

Ciekawych wniosków dostarcza tabela 2, która dotyczy poziomu wykształcenia głowy rodziny. Okazało się, że około 74% gospodarzy utrzymujących się wyłącznie z działalności rolniczej były to osoby posiadające wykształcenie podstawowe bądź zawodowe. W tej grupie wykształcenie średnie deklarowało 21% osób

natomiast wyższe zaledwie 5%. Nieco inne proporcje występowały w gospodarstwach wielofunkcyjnych. Tutaj 47% gospodarzy posiadało wykształcenie średnie, 28% deklarowało wykształcenie wyższe. Około 22% gospodarzy posiadało wykształcenie podstawowe lub zawodowe, natomiast niecałe 3% nieukończone podstawowe.

Tabela 2. Struktura gospodarstw według poziom wykształcenia głowy rodzin (w %)

Wykształcenie	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne
Nieukończone podstawowe	0,0	2,8
Podstawowe	27,4	8,3
Zawodowe	46,3	13,8
Średnie	21,1	47,2
Wyższe	5,3	27,8

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

Rozpatrując gospodarstwa ze względu na ukierunkowanie i specjalizację prowadzonej działalności rolniczej można zauważyć, że większość gospodarstw prowadzących tylko działalność rolniczą (około 63%) podkreśla wyraźniejszą specjalizację produkcyjną w rolnictwie. W gospodarstwach wielofunkcyjnych aż 42% opowiedziało się przeciw specjalizacji w działalności rolniczej.

Gospodarstwa wielofunkcyjne były nieco bardziej ochoczo nastawione na stosowanie nowoczesnych technik i technologii produkcji (54%). Natomiast gospodarstwa nastawione wyłącznie na rolnictwo w ponad 57% nie stosowało takich technik (tabela 3).

Tabela 3. Stosowanie nowoczesnych technologii i technik rolniczych (% odpowiedzi respondentów)

Stosowanie nowoczesnych technologii	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne
Tak	43,2	54,3
Nie	56,8	45,7

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

W gospodarstwach nastawionych wyłącznie na rolnictwo głównym zajęciem i źródłem dochodu była praca w gospodarstwie rolnym (78% gospodarstw). W tej grupie gospodarstw działalność rolniczą jako dodatkowe źródło dochodu deklarowało tylko 3% gospodarstw. W gospodarstwach wielofunkcyjnych utrzymanie z rolnictwa jako główne źródło dochodu zadeklarowało około 58% gospodarstw, natomiast 22%, w tej samej grupie, traktowało dochód z rolnictwa jako źródło dodatkowe (tabela 4).

Tabela 4. Forma prowadzonej działalności rolniczej (w %)

Forma prowadzonej działalności	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne
Gospodarstwo jako główne zajęcie i źródło dochodu	70,5	41,7
Praca dodatkowa, ale głównym źródłem dochodu jest gospodarstwo	7,4	16,7
Praca dodatkowa, ale głównym źródłem dochodu jest praca poza gospodarstwem	3,2	22,2
Brak odpowiedzi	18,9	19,4

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

Z powyższej analizy wynika, że głównym źródłem utrzymania w badanych gospodarstwach była praca na roli. Najwięcej jako główne źródło dochodu z pracy poza gospodarstwem deklarowały gospodarstwa wielofunkcyjne. Zdecydowana większość badanych gospodarstw nastawionych wyłącznie na działalność rolniczą utrzymywała zwierzęta gospodarcze (95%). W grupie gospodarstw wielofunkcyjnych zwierzęta gospodarcze utrzymywało około 67%. Rozwój wielofunkcyjny powoduje w niektórych przypadkach zaprzestanie produkcji zwierzęcej.

Jednymi z najbardziej interesujących wyników były zamierzenia badanych gospodarstw, co do ich przyszłość (tabela 5). Okazuje się, że od 69%, w gospodarstwach prowadzących wyłącznie działalność rolniczą, do 94% w wielofunkcyjnych, nie chce w najbliższej przyszłości uruchamiać dodatkowej produkcji w dzia-

łałości rolniczej. Najbardziej do tego skłonne są gospodarstwa rolnicze (31% gospodarstw w tej grupie wyraża chęć na wprowadzenie dodatkowej produkcji). Wnioskować z tego można już na wstępie, że produkcja w gospodarstwach rolniczych i prawdopodobnie dochód osiągnięty z tej produkcji nie spełnia oczekiwań właścicieli. Również zdecydowana większość gospodarstw jest sceptycznie nastawiona do zmiany profilu prowadzonej działalności rolniczej (87%, 86% w obu grupach gospodarstw). Z kolei na zwiększenie dotychczasowej skali produkcji nie zdecydowałyby się gospodarstwa wielofunkcyjne (74%). Takiego posunięcia podjęłyby się głównie gospodarstwa nieprowadzące żadnych dodatkowych działalności w gospodarstwie rolnym (ponad 68%). Na zainwestowanie dodatkowych pieniędzy w działalność rolniczą zdecydowana jest większość gospodarstw. Ograniczyć produkcję, zlikwidować gospodarstwo lub je sprzedać zdecydowanych było 11% i mniej badanych gospodarstw. Są to w większości gospodarstwa nastawione wyłącznie na dochody z rolnictwa oraz część gospodarstw wielofunkcyjnych. Warto zauważyć, że zdecydowana większość gospodarstw była optymistycznie nastawiona na prowadzenie dotychczasowych działalności.

Tabela 5. Plany dotyczące przyszłości gospodarstw (w %)

Zamierzenie	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne
Dodatkowa produkcja		
Tak	30,5	5,7
Nie	69,5	94,3
Zmiana profilu prowadzonej działalności		
Tak	12,6	14,3
Nie	87,4	85,7
Zwiększenie skali produkcji		
Tak	68,4	25,7
Nie	31,6	74,3
Inwestycje (działania rozwojowe)		
Tak	74,7	74,3
Nie	25,3	25,7
Ograniczenie działalności		
Tak	8,4	5,7
Nie	91,6	94,3
Likwidacja gospodarstwa		
Tak	9,5	5,7
Nie	90,5	94,3
Sprzedaż gospodarstwa		
Tak	10,5	2,9
Nie	89,5	97,1

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

Jeśli chodzi o podjęcie pracy poza gospodarstwem, zarówno w gospodarstwach rolniczych jak i wielofunkcyjnych są osoby, które są gotowe podjąć pracę poza gospodarstwem odpowiednio w 57% i 58%.

Sytuacja materialna gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego ze względu na prowadzoną działalność

Bardzo ważnym elementem badania była analiza sytuacji materialnej¹ gospodarstw domowych ze względu na rodzaj gospodarstwa (tabela 6). Biorąc pod uwagę osiągnięte średnie miesięczne dochody można zauważyć, że liczba gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą rozkłada się w miarę równomiernie w przyjętych przedziałach. W tej grupie najczęściej jest gospodarstw (około 30%) osiągających dochód w granicach 1000-2000 zł, znaczną liczbę (20%) stanowią także gospodarstwa, w których średni miesięczny dochód kształtuje się powyżej 5000 zł. Najmniejszy udział procentowy w tej grupie gospodarstw stanowią te z dochodem 4000-5000 zł. Jeżeli chodzi o gospodarstwa wielofunkcyjne to w ich przypadku sytuacja dochodowa kształtuje się nieco inaczej. Tutaj zdecydowana większość gospodarstw (57%) stanowią gospodarstwa z miesięcznym dochodem przekraczającym 5000 zł. Dochód pozostałych 43% gospodarstw w tej grupie kształtuje się w przedziale od 2000 zł do 5000 zł. Mediana grup dochodowych dla gospodarstw związanych wyłącznie z działalnością rolniczą kształtowała się w przedziale od 2000 do 3000 zł, oznacza to, że połowa gospodarstw z tej grupy osiągnęła dochody poniżej 3000 zł. Natomiast mediana dla gospodarstw wielofunkcyjnych znalazła się w przedziale od 4000-5000 zł.

Analiza rozkładu dochodów w danych grupach gospodarstw pokazała, że gospodarstwa wielofunkcyjne osiągają większe miesięczne dochody niż gospodarstwa prowadzące wyłącznie działalność rolniczą. Jednak, aby dokonać bardziej obiektywnej oceny należy także przeanalizować miesięczne wydatki w tych grupach gospodarstw.

Tabela 6. Średnie miesięczne dochody i wydatki gospodarstw domowych (w %)

Przedziały pieniężne	Dochody		Wydatki	
	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne
poniżej 1000zł	11,6	0,0	13,7	0,0
1000-2000zł	30,5	0,0	41,1	17,1
2000-3000zł	13,7	14,3	14,7	22,9
3000-4000zł	13,7	14,3	7,4	20,0
4000-5000zł	10,5	14,3	9,5	14,3
powyżej 5000zł	20,0	57,1	13,7	25,7

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

¹ Sytuacja materialna gospodarstw domowych - to sytuację finansową, z uwzględnieniem zasobności majątkowej. Duże znaczenie ma także stopień zadowolenia i satysfakcji z posiadanych dóbr. B. Podolec: Społeczno ekonomiczne uwarunkowania sytuacji materialnej gospodarstw domowych [W:] Statystyka społeczna - dokonania, szanse, perspektywy, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, t. 57, GUS, Warszawa 2008, s. 109 -110

Okazuje się, że w gospodarstwach typowo rolniczych najczęściej (41%) wydaje się od 1000 do 2000 zł miesięcznie. Liczba gospodarstw w pozostałych przedziałach pieniężnych kształtowała się w miarę równomiernie i nie przekraczała 15%. W grupie gospodarstw wielofunkcyjnych liczba gospodarstw również rozkładała się w miarę równomiernie. Najwięcej gospodarstw (26%) w tej grupie wydawało ponad 5000 zł miesięcznie. Żadne z gospodarstw wielofunkcyjnych nie wydawało mniej niż 1000 zł.

Analiza dochodów i wydatków wyraźnie pokazała, że gospodarstwa wielofunkcyjne zdecydowanie częściej osiągają większe miesięczne dochody, niż gospodarstwa prowadzące wyłącznie działalność rolniczą. Jednak należy również pamiętać o tym, że ich miesięczne wydatki także kształtują się na wyższym poziomie niż w gospodarstwach tylko z produkcją rolniczą.

W celu weryfikacji statystycznej zależności dochodów od prowadzonych działalności, wykonano dodatkowo test Chi-kwadrat na niezależność dwóch zmiennych. Testowanymi zmiennymi były poziom osiągniętych dochodów oraz przynależność do danej grupy gospodarstw.

Do celów testu zostały postawione hipotezy:

H_0 : wysokość uzyskiwanych dochodów i rodzaj prowadzonej działalności są niezależne

H_1 : wysokość uzyskiwanych dochodów i rodzaj prowadzonej działalności są zależne.

Test zweryfikowano na poziomie istotności $\alpha=0,05$ oraz przy stopniach swobody $(k-1)(m-1)=5$. Otrzymana statystyka na χ^2_{emp} wynosiła 27,1 i była większa od wartości krytycznej statystyki, która wynosiła $\chi^2_{kryt}=11,1$ a w związku z tym hipotezę H_0 , mówiącą o niezależności wysokości dochodów od prowadzenia dodatkowych działalności należało odrzucić na rzecz hipotezy alternatywnej. W związku z powyższym należy przypuszczać, że prowadzenie dodatkowej działalności miało istotny wpływ na wielkość uzyskanego dochodu.

Podobnie taki sam test wykonano dla poziomu wydatków i rodzaju prowadzonej działalności. W tym celu przyjęto hipotezy badawcze postaci:

H_0 : wysokość wydatków i rodzaj prowadzonej działalności są niezależne

H_1 : wysokość wydatków i rodzaj prowadzonej działalności są zależne.

Przyjęty poziom istotności również wynosił $\alpha=0,05$ oraz przy stopniach swobody $(k-1)(m-1)=5$, w związku z czym wartość statystyki krytycznej się nie zmieniła. Otrzymana statystyka na χ^2_{emp} wynosiła 17,8 i była wyższa od wartości statystyki krytycznej, dlatego i w tym przypadku hipotezę o niezależności wydatków od rodzaju prowadzonej działalności należało odrzucić na rzecz hipotezy alternatywnej. Wyniki testów statystycznych wykazały zależność dochodów i wydatków od wprowadzenia wielofunkcyjności w gospodarstwie. Jednak należy zwrócić uwagę na małe liczebności gospodarstw wielofunkcyjnych (pod względem statystycznym) w badanej próbie. Mimo tego nie podlega dyskusji to, że gospodarstwa podejmujące dodatkowe działalności pozarolnicze uzyskują też dodatkowe dochody z tego tytułu, co świadczy o ich wyższej dochodowości.

Dodatkowo zostały policzone współczynniki korelacji Pearsona dla poziomu dochodu i wydatków względem rodzaju gospodarstwa. Na czerwono została zaznaczona istotne współczynniki korelacji liniowej. Okazuje się, że gospodarstwa prowadzące dodatkową działalność są skorelowane dodatnio z uzyskiwanym poziomem dochodów. Oznacza to, że wielkość dochodu jest związana z prowadzeniem dodatkowej działalności w gospodarstwie (współczynnik korelacji wyniósł 0,85), podobnie poziom wydatków (0,44).

Tabela 7. Współczynnik korelacji liniowej Pearsona

	Działalność	Poziom dochodu	Poziom wydatków
Działalność	1,00		
Poziom dochodu	0,85	1,00	
Poziom wydatków	0,44	0,30	1,00

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

Analiza wielkości uzyskiwanych dochodów i ponoszonych wydatków została uzupełniona o weryfikację oceny standardu życia oraz sytuacji materialnej badanych gospodarstw. Porównując standard życia rodzin w gospodarstwach obecnie w porównaniu ze standardem sprzed trzech lat zauważa się, że w 45% gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą się polepszyły, 33% gospodarstw z tej samej grupy uważa, że pozostał na takim samym poziomie, a 21% sugeruje pogorszenie się standardu życia w domostwie. Gospodarstwa wielofunkcyjne w większości (57%) opowiedziały się za polepszeniem standardu życia w ich domostwie. W tej samej grupie 37% gospodarstw uważa, że ich standard życia nie uległ zmia-

nie, natomiast pozostałe gospodarstwa (6%) sugerują o pogorszeniu się standardu. Dość ciekawym jest, że w gospodarstwach wielofunkcyjnych 6% gospodarstw opowiedziało się za dużo lepszą sytuacją niż ta sprzed 3 lat. W przypadku gospodarstw wyłącznie utrzymujących się z działalności rolniczej żadne gospodarstwo nie wyraziło takiej opinii.

Analizując oceny standardu życia rodziny w gospodarstwie ze standardem innych domostw w najbliższym otoczeniu (rysunek 3), zdecydowana większość gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą (61%) uważa, że ich standard życia jest taki sam, 26% odpowiedziało, że ich standard życia jest lepszy a 12% gospodarstw, że gorszy. Z kolei gospodarstwa wielofunkcyjne uważały w 71% udzielonych odpowiedzi, że ich standard życia względem otoczenia jest lepszy a pozostałe, 29% że taki sam, nie było żadnej odpowiedzi, że jest gorszy.

Zapratywaniami na sytuację materialną na najbliższe trzy lata są optymistyczne w obu rodzajach badanych gospodarstw, 35% gospodarstw nastawionych wyłącznie na działalność rolniczą oraz 54% gospodarstw wielofunkcyjnych, uważa, że ich sytuacja materialna ulegnie poprawie. Średnio w obydwu grupach około 16% gospodarstw sądzi, że ich sytuacja materialna nie ulegnie większym zmianą w najbliższych trzech latach. Natomiast, jeśli chodzi o zapratywanie na pogorszenie się sytuacji to wyraziło je 16% gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą i około 3% wielofunkcyjnych.

Analiza sytuacji materialnej gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego pokazała, że gospodarstwa wielofunkcyjne osiągają większe miesięczne dochody niż gospodarstwa prowadzące wyłącznie działalność rolniczą. Jednak należy również zwrócić uwagę, że ich miesięczne wydatki także kształtują się na wyższym poziomie. Wyniki testów statystycznych wykazały zależność dochodów i wydatków od wprowadzenia wielofunkcyjności w gospodarstwie. W związku z powyższym oznacza to, że prowadzenie dodatkowej działalności ma istotny wpływ na wielkość uzyskanego dochodu. Gospodarstwa wielofunkcyjne uzyskują większe dochody, są silniej powiązane z rynkiem, potwierdzeniem tego są ich wydatki, które kształtują się na wyższym poziomie niż w gospodarstwach rolniczych.

Formy instytucjonalne, które służą wdrażaniu koncepcji wielofunkcyjności rolnictwa

- samorząd terytorialny (*gmina, powiat, województwo*),
- administracja rządowa,
- Unia Europejska (*polityka spójności oraz wspólna polityka rolna*),
- organizacje pozarządowe oraz partnerstwa lokalne (trójsektorowe).

Rola samorządu lokalnego w realizacji koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

- inicjatywy strategiczne i strategiczne planowanie rozwoju,
- planowanie zagospodarowania przestrzennego,
- aktywność inwestycyjna w zakresie infrastruktury gospodarczej,
- aktywność marketingowa,
- świadczenie usług publicznych, w tym obsługa administracyjna,
- partnerstwo lokalne.

Na pytanie zadane przedsiębiorcom żeby oceniли wpływ polityki gospodarczej państwa na warunki funkcjonowania działalności gospodarczej zlokalizowanych na obszarach wiejskich: 69,7% wybrało odpowiedź, że państwo nie zapewnia warunków, które mogłyby pobudzić lokalną inicjatywę i 21,7% że, obecna polityka państwa zniechęca przedsiębiorców a tylko 8,7% że państwo stwarza dogodne warunki dla rozwoju różnych form przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Ocena aktywności działań samorządu gminy w pomocy małym i średnim przedsiębiorstwom jest niewielka w opinii 43,5% przedsiębiorców, brak działania zauważa 56,5% respondentów, jednocześnie skuteczność tych działań jest niewielka w opinii 47,8% a 52,2% ocenia te działania jako nieskuteczne. Aktywne wsparcie miejscowych podmiotów gospodarczych ze strony gminy jest niewielkie w 39,1% udzielonych odpowiedzi a 60,9% uważa że jest brak jakichkolwiek działań, jednocześnie 43,5% ocenia skuteczność wsparcia jako niewielką i aż 56,5% za nieskutecz-

ną. Samorząd gminy jest mało aktywny, jeśli chodzi o współpracę i utrzymanie kontaktów z lokalnymi podmiotami gospodarczymi, aktywność jego jest oceniona jako niewielka w 59,1% a 40,9% uważa że jest brak aktywności, 59,1% oceniło skuteczność tych działań jako niewielką a 40,9% jako nieskuteczną.

W badanych gminach tylko 4,3% przedsiębiorców uważa że samorząd oferuje dostateczną szeroką pomoc dla przedsiębiorstw, 52,2% uważa że pomoc oferowana przez samorząd jest nie wystarczająca a 43,5% że brak jest widocznych działań w tym kierunku.

Wpływ interwencji i polityki wspólnotowej na sytuację gospodarstw

W badanych gospodarstwach zmierzono skalę wpływu Unii Europejskiej na rodzinę i na zamieszkiwaną miejscowość (tabela 9). Zdecydowana większość osób w badanych gospodarstwach rolniczych (75,8%) i wielofunkcyjnych (91,4%) oceniła wpływ UE na ich rodzinę jako pozytywny. Ujemny wpływ UE na rodzinie zadeklarowało 11,6% w gospodarstwach rolniczych i 5,7% wielofunkcyjnych, a brak wpływu UE na rodzinę zauważa 9,4% gospodarstw rolniczych. Podobnie oceniony został wpływ UE na zamieszkiwaną miejscowość od 70,5% w gospodarstwach rolniczych do 82,8% w wielofunkcyjnych oceniło działania unii za pozytywne. Natomiast za negatywny wpływ uznało średnio 14% badanych w obu grupach gospodarstw. Już na wstępie można stwierdzić, że osoby prowadzące gospodarstwa wielofunkcyjne widzą więcej korzyści z przystąpienia naszego kraju do UE niż osoby prowadzące wyłącznie działalność rolniczą, co może się wiązać z ich lepszym wykształceniem i większą ot-

Tabela 8. Ocena działalności samorządu gminy (aktywność (A), skuteczność (S)) w następujących dziedzinach (w %)

Wyszczególnienie	Brak działań		Niewielka		Postawa		Działanie	
	A	S	A	S	A	S	A	S
polityka pomocy małym i średnim przedsiębiorstwom	56,5	52,2	43,5	47,8	0,0	0,0	0,0	0,0
wsparcie miejscowych podmiotów gospodarczych	60,9	56,5	39,1	43,5	0,0	0,0	0,0	0,0
współpraca utrzymanie kontaktów z lokalnymi podmiotami gospodarczymi	40,9	40,9	59,1	59,1	0,0	0,0	0,0	0,0

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

Tabela 9. Wpływ członkowska w Unii Europejskiej na rodzinę i na zamieszkiwaną miejscowość (w %)

Wpływ	na rodzinę		na miejscowość	
	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne	Gospodarstwa rolnicze	Gospodarstwa wielofunkcyjne
ujemny/negatywny	11,6	5,7	13,7	14,3
brak wpływu	9,4	0,0	12,6	0,0
dodatni/pozytywny	75,8	91,4	70,5	82,8
brak odpowiedzi	3,2	2,9	3,2	2,9

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych

wartością na różnego rodzaju wyzwania.

Istotną kwestią dla gospodarstw było wykorzystanie środków unijnych. Ponad 61% gospodarstw w dwóch analizowanych grupach zdecydowała się na skorzystanie z pomocy UE.

Podsumowanie i wnioski

Podstawową formą instytucjonalnego wdrażania funkcji pozarolniczych na obszarach wiejskich są gospodarstwa domowe oraz przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe. Skuteczność działań tych podmiotów uzależniona jest od otoczenia ekonomicznego, społecznego i instytucjonalnego.

Do podejmowania dodatkowych działalności w gospodarstwie bardziej skłonne są osoby lepiej wykształcone. Zatem rozwojowi wielofunkcyjnemu wsi i rolnictwa sprzyja podnoszenie poziomu kwalifikacji oraz budowanie kapitału społecznego.

Większość gospodarstw prowadzących tylko działalność rolniczą podkreśla znaczenie produkcyjnej specjalizacji w rolnictwie. Oznacza to, że wyspecjalizowana produkcja przynosi wyższe dochody w rolnictwie. W gospodarstwach wielofunkcyjnych realizacja dodatkowych funkcji pozarolniczych rekompensuje ubytek dochodu rolniczego.

Wielofunkcyjny charakter gospodarstw rolnych wpływa pozytywnie na ich sytuację dochodową. Go-

spodarstwa wielofunkcyjne nie tylko uzyskują większe dochody, ale także standard życia rodzin względem otoczenia jest lepszy i dają pozytywny przykład dla otoczenia.

Ważną rolę w rozpowszechnianiu koncepcji wielofunkcyjności w rolnictwie i na obszarach wiejskich odgrywa włączenie tej idei w proces formułowania polityki rolnej i polityki rozwoju wsi oraz polityki regionalnej.

Samorząd terytorialny, a zwłaszcza samorząd gminny, jest predestynowany do podejmowania działań na rzecz wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Ważnym narzędziem pogłębiania wielofunkcyjności jest strategia rozwoju lokalnego oraz wynikające z niej programy wdrożeniowe.

Wraz z rozwojem przedsiębiorczości w gospodarstwach zwiększają się oczekiwania wobec władz lokalnych, co do rodzaju i jakości wsparcia. Generalnie ocena działania władz samorządowych w opinii przedsiębiorców oceniana jest jako niezadawalająca.

Ważne znaczenie w procesie wielofunkcyjnego rozwoju posiada infrastruktura społeczno-gospodarcza i instytucjonalna. Badane gminy charakteryzują się nieodpowiednim poziomem rozwoju infrastruktury wiejskiej oraz brakiem wystarczających środków finansowych na inwestycje w tym zakresie. Słabo rozwinięta infrastruktura stanowi jedną z głównych barier rozwoju wielofunkcyjnego.

Adres do korespondencji/ Mailing address: pawelmalin@poczta.fm